VA-ledning mellan Börsebo och Gummarp

Arkeologisk utredning, etapp 1, inför planerad sträckning för VA-ledning mellan Börsebo och Gummarp.
Ingatorp, Bellö och Edshults sockenar i Eksjö kommun, Jönköpings län

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Arkeologisk rapport 2014:58
Ådel V. Franzén

VA-ledning mellan Börsebo och Gummarp

Arkeologisk utredning, etapp1, inför planerad strcäkning för VA-ledning mellan Börsebo och Gummarp, Ingatorp, Bellö och Edshults socknar i Eksjö kommun, Jönköpings län

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Arkeologisk rapport 2014:58
Ådel V. Franzén

Rapport, foto och ritningar: Ådel V. Franzén
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor, Geografiska Grunddata samt Geodata (FUK) är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833, nr MS2012/03742 samt dnr i2012/1091.

ISSN: 1103-4076

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2014

Innehåll

Inledning....5
Målsättning och metod....5
Topografi....5
Riksintressen för naturmiljö samt natura 2000-områden....6
Fornlämnings- och kulturmiljö....7
Kulturminnesvårdsprogram för Eksjö kommun samt riksintressen för kulturmiljövården....7
Landskap- och bebyggelsebild under historisk tid....9
Ängsladornas landskap....10
Tidigare undersökningar....12
Resultat....12
Lämningar registrerade i FMIS....12
Nytillkomna fornlämningar och kulturhistoriska lämningar 12
Sammanfattning....16
Åtgärdsförslag....16
Administrativa uppgifter....20
Referenser....21
Tryckta källor....21
Arkiv....21
Kartunderlag....21

Bilagor

Bilaga 1. Tabell över befintliga och nyupptäckta fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar.

FIGUR 1. Utdrag ur terrängkartans blad t63_5_10hk. Skala 1:50 000

Inledning

Under oktober och november 2014 genomförde Jönköpings läns museum en arkeologisk utredning, etapp 1 av planerat område för dragning av vatten- och avloppsledning mellan Hjältevad/Börsebo i Ingatorps socken i nordost och Gummarp i Edshult socken i sydväst. Fält- och rapportansvarig var antikvarie Ådel V. Franzén. Beställare var Eksjö energi AB.

Den totala ledningssträckan är ca 17 km varav 3,4 km anläggs på sjöbotten. Sträckningarna på Gummarpsnäs omfattas inte av föreliggande utredning då en arkeologisk utredning, etapp 1 och 2, nyligen har genomförts i området (Nordman 2013). Därmed kvarstår ca 13 km att utreda. Utredningsområdet utgörs av en minst 10 meter bred korridor.

Metod och målsättning

Den arkeologiska utredningen, etapp 1 syftar till att fastställa förekomst av fornlämningar och kulturlämningar inom och i anslutning till det aktuella utredningsområdet (UO). Fältinventeringen föregås av en byråmässig studie av Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister (FMIS) och kulturhistoriska utredningar, äldre lantmäteriakter samt relevant litteratur, allt i syfte att erhålla en helhetsbild över det aktuella områdets bebyggelse,-odlings- och bosättningsutveckling i ett långtidsperspektiv. Vidare registreras områden som bedöms som intressanta ur boplatssynpunkt, men där inga lämningar syns ovan mark. Dessa områden kan komma att bli aktuella för en arkeologisk utredning, etapp 2.

Topografi

Området domineras av tunt moräntäcke med inslag av berg i dagen ovanpå sura bergarter med högt innehåll av kvarts som vulkanit, tonalit och kvartsmonozonit. Topografiskt sett är utredningsområdet mycket varierat. Intill sjön Mycklaflons norra strand, ca 200 m ö h, sker en kraftig stigning upp till de centrala bylägena vid Norrsånna och Sjöhult, belägna kring ca 250 m ö h. De många moränhöjderna med mellanliggande sankare stråk och bäckar fortsätter norrut mot Marhult och Börsebo belägna kring 280 m ö h. Bebyggelsen är belägen i sluttande terräng söder om de kraftigaste höjdpartierna (Börsebo, Marhult) eller i norrsluttning (Boarp, Sjöhult). De enda byarna med sjönära lägen är Gummarp och Bellö kyrkby.

UO´s södra del domineras av närheten till sjön Mycklaflon som ingår i Emåns vattensysten där sjöarna Solgen, Bellen och otaliga småsjöar ingår. Ett visst inslag av sankmarker finns i de flackare partierna och höjdskillnaderna har resulterat i ett myller av mindre bäckar.

Inom den sydvästra delen av UO är den planerade ledningssträckningen belägen på det strandbräm som tillkom i samband med Mycklaflons sänkning 1884.

UO karakteriseras av kontrasterna mellan de odlingsbara och väldränerade höjdlägena och de sanka partierna med sankmark, bäckar och intilliggande översilningsytor i lägre liggande områden. Karaktären av levande jordbruksbygd är fortfarande, år 2014, påtaglig. Icke desto mindre kan konstateras att stora arealer jordbruksmark, särskilt äldre hagmark övergått till skogsplantering. Inslaget av tät granskog är påtaglig mellan byarna, men intrycket ljusas upp i de omfattande tallmoområdena mellan norra Långaskögle, Broddemåla och Bellö sockencentrum. I områdena intill Mycklaflon finns fortfarande hagmark med ett större bestånd av lövinslag och ett glesare skogsbestånd.

Riksintressen för natur- och kulturmiljö samt Natura 2000-områden

650-80 meter väster om UO´s nordligaste del ligger byarna Börsebo och Holmen. Inom de två byterritorierna finns sammanlagd sju ytor som utsetts till Natura 2000-område (Områdeskod: SE0310345) (Bevarandeprogram för Natura 2000-område Börsebo och Holmen). I norra delen av Börsebos marker finns en markerad brant som fortsätter in i skogen och där omges av äldre ädellövskog. Stora delar av byns marker består av öppna, lövrika hagar, och i norra delen av inägorna finns också en löväng som sköts med traditionell slåtter (FIGUR 2).

Ytorna täcker äldre åker- och ängsarealer och består av hävdgynnade arter såsom smörbollar, ängsvädd, gullviva, slåtterblomma, sommarfibbla, ormrot, hirsstarr, brudsporre, fältgentiana, darrgräs och kattfot. På de grova äldre träden finns en rik lavflora, och i lövskogen kring branten finns rikligt med lundväxter som blåsippa, häxört, lungört, ormbär, tandrot, vårärt och trolldruva.

En raritet som noterats vid Börsebo och den närbelägna byn Holmen är fladdermusarten barbastell. Den är beroende av ett välbevarat och omväxlande jordbrukslandskap rikt på grova träd och insektsrika miljöer som ängar, renar och betesmarker. Barbastellen hör till de prioriterade arterna i EU:s bevarandearbete. Denna fladdrermusart är sällsynt förekommande i länet (Ibid).

De höga floristiska värdena i Börsebo samt förekomsten av fladdermusarter som är beroende av ett hävdat landskap med ängar, hagmark och oskarpa övergångszoner visar med all önskvärd tydlighet att hävden är en förutsättning för höga botaniska och även fauniska värden. Samspelet mellan de av människor initierade hävdregimerna som röjning av sten, odling, slåtter och styrandet av betet samt markens ”svar” i form av hävdgynnad flora tenderar ofta att glömmas bort och en uppdelning av områden utifrån Naturvärden eller Kultuvärden är påtaglig inom det nuvarande sektorsindelade planeringsideologin.

I Börsebo är det framför allt byggnadsbeståndet som lyfts fram i kulturminnesvårdsprogrammet (se nedan), men förekomsten av röjningsrösen, stenmurat och stengärdsgårdar nämns inledningsvis.

Ytterligare ett Natura 2000-område finns delvis inom och i anslutning till UO, nämligen sjön Mycklaflon (Områdeskod: SE0310335) som även utgör riksintresse för Naturmiljö och (Möller 2006). Sjön är en näringsfattig klarvattenssjö med en areal på 1154 hektar och ett största djup på 40,5 meter. Bland häckande sjöfågel märks bl.a. fiskgjuse och fiskfaunan betecknas som artrik. Tillrinningsområdet består mestadels av skogsmark med inslag av odlad mark och myrmark. Sjön anses ha ett mycket högt naturvärde och en mycket god vattenkvalitet. Siktdjupet är i regel mer än 5 meter. Sjön har även en mycket god buffringsförmåga mot försurning.

Icke desto mindre anses sjön som något påverkad på grund av utsläpp i tillrinningsområdet och den nämnda sjösänkningen (Ibid). Eftersom en del av ledningsdragningen planeras inom Mycklaflons vatten är det viktigt att hänsyn tas till de naturvärden som redovisats.

Fornlämnings- och kulturmiljö

Antalet fornlämningar från förhistorisk tid är få inom den norra delen av UO. Här dominerar istället lämningar efter icke mantalsatt bebyggelse såsom torp och backstugor. Genom det äldre kartmaterialet kan man också hitta lägen för kvarnställen. Dessa har dock inte registrerats i FMIS. En bläsbrukslämning, ett slaggvarp om 7x5 meters storlek, har registrerats vid Börsebo (Ingatorp 141:1). I området kring Myklaflon hittar vi de förhistoriska lämningarna. Vid Sjöhult har fynd gjorts av en skafthålsyxa i grönsten, en håleggad mejsel i bergart, en tjocknackig flintyxa samt på grannfastigheten Röningstomten, två trindyxor av bergart (Bellö 38:1, 42:1, 39:1 samt 48:1). Vid Norrsånna finns ett röse med 15 meters diameter, troligen från bronsålder eller äldsta järnålder (Edshult 11:1) och vid Knaplarp finns ytterligare ett röse med nio meters diameter vid sidan om en mindre stensättning (Bällö 4:1-2). Två stensättningar, troligen från äldre järnålder finns på Sjöhults ägor (Bällö 11:1, 14:1) och en hög och två stensättningar är belägna på Gynnesnöts ägor strax öster om UO (Bällö 59:1-3). En mindre hög är belägen på Förenäs ägor (Edshult 58:1).

Även inom den södra delen av UO dominerar lämningar efter torpbebyggelse fornlämningsbilden. Ett flertal milstenar, både i bergart och gjutjärn finns längs med den väg som går genom UO i samma område som den nu planerade VA-ledningen (Bällö 3:1,7:1,12:1, 13:1, Edshult 13:1, Ingatorp 21:1) (FIGUR 1 OCH 2).

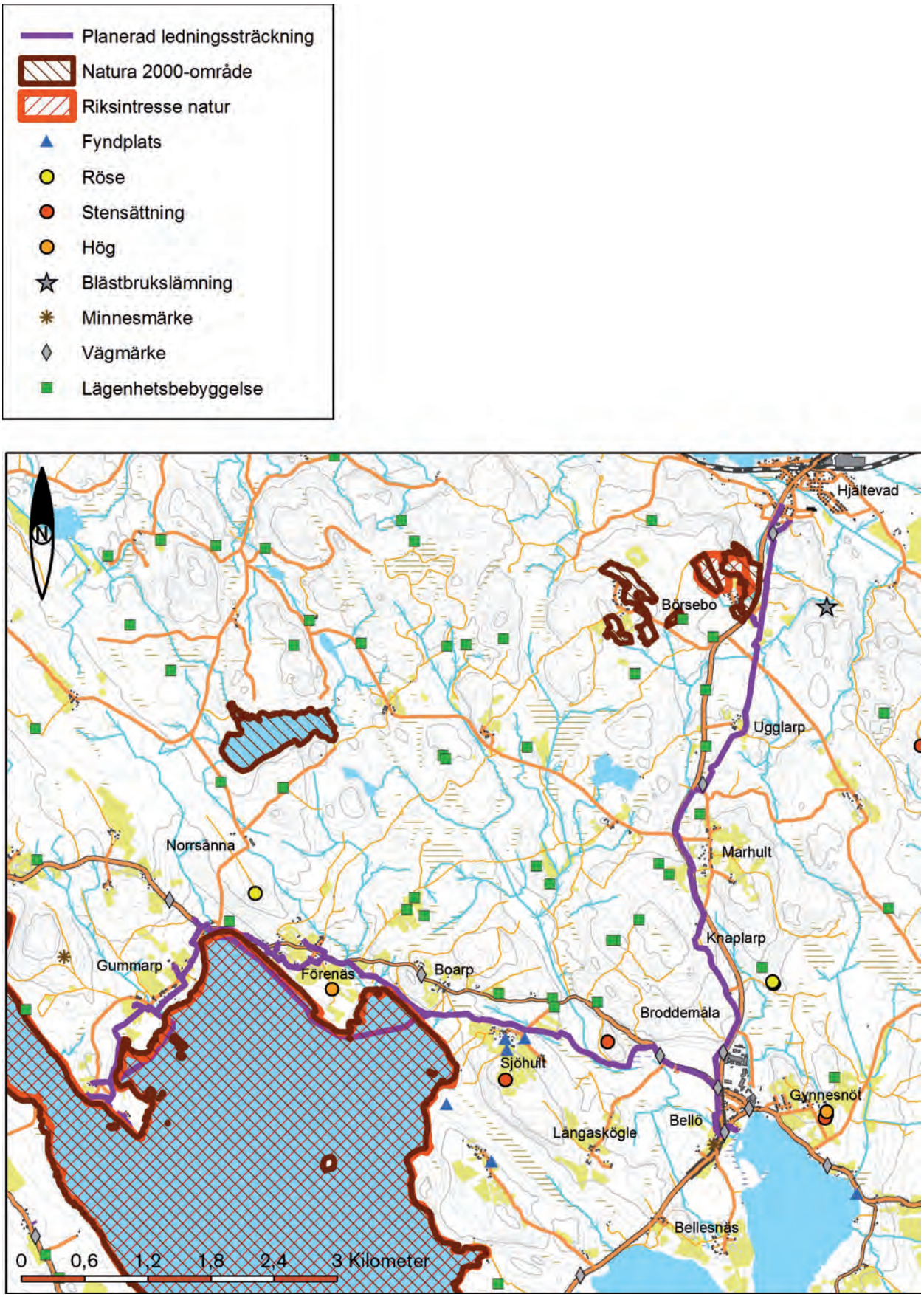

FIGUR 2. Fornlämningsbilden inom UO speglat i ett urval av lämningstyper från förhistorisk och historisk tid.

Kulturminnesvårdsprogram för Eksjö kommun, samt riksintressen för kulturmiljövården

År 1985 utkom Kulturminnesvårdsprogrammet för Eksjö kommun, ett samarbetsprojekt mellan Eksjö kommun, Länsstyrelsen i Jönköping och Jönköpings läns museum. I programmet betonas det rika beståndet av jordbrukets byggnader som har bevarats sedan 1700- och 1800-talet. Flera sammanhållna bymiljöer där de äldre bytomterna fortfarande är tydligt avläsbara speglar det faktum att den utflyttning som skedde i samband med Laga skiftet inte fick det radikala resultat som i riket i övrigt. Det är ett faktum att bykärnorna överlag är lätta att identifiera inom länet, dock är antalet bytomter som har kvar den arrondering som de fick i samband med storskiftet ovanlikt rikligt förekommande i Eksjö kommun.

Inom UO är byarna Gummarp, Sjöhult och Börsebo exempel på byar med bibehållen tomtstruktur från tiden för Storskiftet (kring sekelskiftet 1800) och till viss del även byggnadsbestånd. Av dessa är Börsebo medtagen i Kulturminnesvårdsprogrammet.

Ca 1 km öster om UO vid Marhult finns byn Idekulla. Byn är riksintresse för kulturmiljövården nr 56. I *Uttryck för riksintresset* betonas byns karaktär av utdragen radby med bebyggelse från 1800-talet, ängslador samt röjningsrösen och andra fysiska lämningar efter äldre odlingstraditioner. Riksintressets snäva avgränsning kring bytomten gör dock att förståelsen för det funktionella sambandet mellan det omgivande bylandskapet och husen på bytomten helt saknas.

Landskap- och bebyggelsebild under historisk tid

År 1643-1644 karterades gårdar och byar i socknarna Ingatorp, Bellö och Edshult för den Geometriska jordeboken E1 av Peter Jonsson Duker. Kartorna är enkla och redovisar endast tomt, åker och den ängsmark som låg centralt nära gården/byn. Att kartorna nämns här har att göra med den bebyggelsestruktur de redovisar och hur detta kan spegla bebyggelseenheternas ålder (FIGUR 3).

Av de elva byar och gårdar som finns karterade 1643-1644 är fem ensamgårdar som senare utvecklats till byar genom hemmansklyvning under 1700-talet. Övriga bebyggelseenheter består av två hemman på 1640-talet men har likaledes växt vad gäller antalet gårdsbruk under perioden mellan den äldsta kartan och storskiftet.

De elva byarna och gårdarna innehåller sammantaget 17 hemman, hela, halva eller fjärdedelshemman, av dessa är tre av krononatur, de övriga fjorton är skattehemman. Bellö socken omtalas ffg 1337, flera gårdar inom UO har första belägg på 1380-talet, troligen i samma dokument. Slutligen finns ett par 1400- och ett par 1500-talsomnämnanden (Agertz 2008).

Storleken på bebyggelseenheterna i de äldsta kartorna tillsammans med de senmedeltida beläggen samt avsaknaden av gravfält från yngre järnålder och det låga antalet förhistoriska gravar över-

FIGUR 3. Byn Sjöhult vid Mycklaflon i Peter Jonsson Dukers karta från 1643v.

huvudtaget speglar en bygd där ett mer kontinuerligt bosättningsmönster bör ha etablerats under övergången mellan förhistorisk och historisk tid.

Under senmedeltid dyker begreppet *utjord* upp, ett begrepp som för småländska förhållanden avser nedlagda gårdar (bl.a. Bååth 1983). I 1500-talets jordeboksmaterial införs *utjord* som kameral beteckning för enhet som är skattlagd men ej bebyggd eller odlad och som används under andra gårdar som äng eller för bete. Flera utjordar finns belagt i 1643-1644 års kartor och ännu flera omtalas i kartorna från storskiftet kring sekelskiftet 1800, men endast en av dessa berörs av den planerade ledningssträckningen, nämligen Knaplarp som betecknas som utjord i det *yngre* kartmaterialet.

Vid stickprov i jordeboksmaterialet från 1500-talets senare hälft finns gården inte med som bebyggd enhet. Inom Knaplarps ägor har fossil åkermark av äldre karaktär framkommit vid utredningen (Id 5), och det är troligt att detta speglar medeltida odling och att gården lades öde i samband med argarkrisen efter 1350 (t.ex SmH: SE/RA/5121/5121.05/1571: 11 (1571).

Ängsladornas landskap

Inom Jönköpings län finns lokala skillnader med avseende på gårdarnas byggnadsbestånd, byggnadernas funktion och de byggnadsmaterial som använts (Franzén 2008). De lokala skillnaderna speglar lokal differentiering vad gäller försörjningsstrategiernas tyngdpunkt, men också trender och lokalt uppkomna traditioner. I kartorna från UO som upprättades vid tiden för storskiftet, ca 1770-1820, finns *en* detalj som framträder, nämligen det stora antal ängslador som redovisas i kartbilden (FIGUR 4 OCH 5). Ängsladorna ligger oftast perifert i förhållande till byns centrala delar, vilket speglar deras funktion, att utgöra ett skydd för det slagna höet på plats innan det under vinter och vår forslas in till den stallade boskapen.

Det finns en felkälla vad gäller antalet ängslador i det äldre kartmaterialet: det var inte alla lantmätare som ritade ut småbebyggelse inom byterritoriernas utkanter. Ängslador, vindskydd, byggnader för olika typer av upplag underredovisades ofta. Därför bör det ses som signifikant att det inom de ca tolv by- och gårdsterritorierna som berörs av ledningsdragningen redovisas hela trettio ängslador i kartbild. UO är en bygd där förvaring av hö i ängslador var en vanligt förekommande företeelse och där ängslador fanns i större antal än i andra delar av länet. Tidigare har andra ängsladetäta bygder kunnat identifieras, inte minst genom projektet ”Ängsladan i landskapet” som genomfördes 2013 av Jönköpings läns museum i samarbete med Länsstyrelsen och med pengar från EU´s fond för lantbruksutveckling (Franzén 2013).

Flera ängslador står också kvar. Det har inte varit möjligt att besöka platserna för de redovisade ängsladorna inom ramen för denna utredning, men det kan konstateras att två ängslador finns

FIGUR 4. Ängslada vid Börsebo, nära den planerade ledningssträckningen. Foto: Ådel V. Franzén

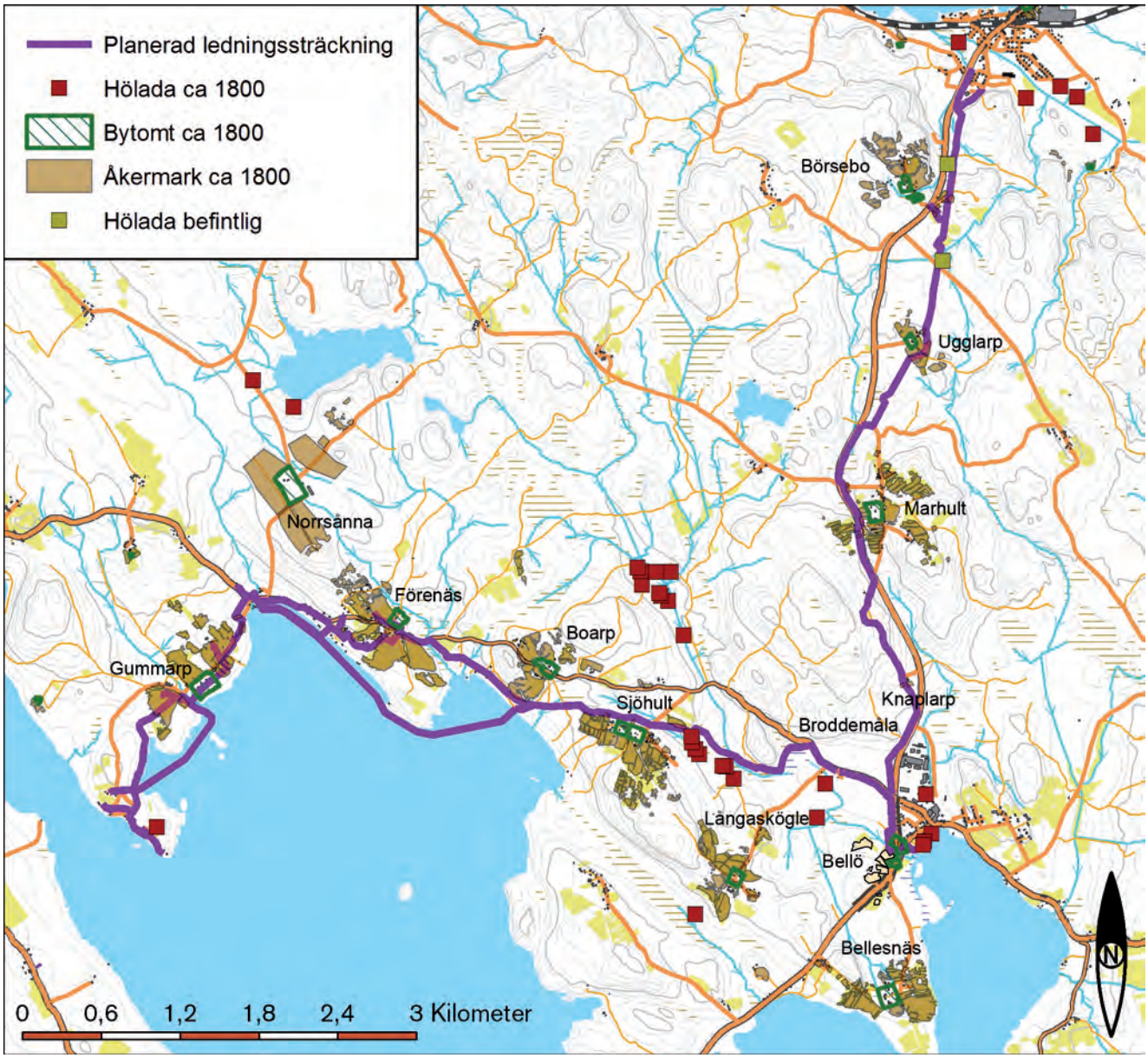

FIGUR 5. Ängslador/hölador ur kartor från UO från tiden för storskiftet, ca sekelskiftet 1800.

i nära anslutning till UO, det gäller de två ladorna inom Börsebos bys östra territorium (FIGUR 4 samt omslagsbild). Dessa byggnader åtnjuter inte något formellt skydd. Det åvilar Länsstyrelsen att upprätta eventuella föreskrifter för att skydda dessa byggnader som är de kvarvarande lämningarna efter en stark ängslade-tradition (FIGUR 4-5). I Kulturmiljövårdsprogrammet från 1985 anges att inalles sex ängslador finns kvar inom Börsebos byterritorium.

Medan bebyggelsen i byarna har försvunnit genom rivning och nybyggnation och inte minst genom utflyttning är troligen flera ängslador kvar i landskapet i de lägen de hade vid tiden för storskiftet, eller som i Börsebo, i lägen som tillkommit under loppet av 1800-talet.

Tidigare undersökningar

Under sommaren 2013 genomförde antikvarie Ann-Marie Nordman vid Jönköpings läns museum en arkeologisk utredning av den sydvästligaste delen av den planerade VA-ledningens sträckning. Syftet med utredningen var att fastställa eventuell förekomst av fornlämningar med eller utan synlig markering ovan mark inom Gummarp 2:9. Nordman kunde konstatera förekomst av sentida fossil åkermark i området. Inga spår av konstruktioner eller anläggningar framkom vid sökschaktsgrävning med grävmaskin. I samråd med Länsstyrelsen beslöts att inga fortsatta arkeologiska insatser krävdes.

Resultat

Lämningar registrerade i FMIS

Den största fornlämningskategorin längs den planerade ledningssträckningen är vägmärken i form av milstenar och visare gjorda i sten eller gjutjärn (Ingatorp 21:1, Bellö 2:1,3:1, 5:1, 7:1 och 13:1). Detta speglar att utredningsområdet följer dikt intill en tämligen ålderdomlig vägsträckning genom bygden. Ett par lösfynd av yxtyper som tillhör mellersta och senare delen av jordbruksstenålder har hittats vid Sjöhults ägor (Bellö 38:1 och 39:1). I övrigt består de kulturhistoriska lämningarna av stående byggnader eller uppgift om äldre borttagna byggnader kring Bellö sockencentrum (Bellö 54 1:3, 56:1).

Nytillkomna fornlämningar och kulturhistoriska lämningar

De nytillkomna fornlämningarna och övriga kulturlämningar består till största delen av bytomter, möjliga boplatslägen och fossil åkermark (FIGUR 8-11, TABELL 1 i bilaga 1).

Som nämnts inledningsvis är byarnas historiska inägomark belägen på höjdpartier som avgränsas från varandra genom områden med sankmark och bäckar. Detta gör att möjliga förhistoriska boplatslägen ofta sammanfaller med de bytomter som redovisas i det äldre kartmaterialet. Möjliga boplatslägen har identifierats utifrån topografiska förutsättningar, men också utifrån relativ närhet till de få registrerade förhistoriska gravarna som finns i anslutning till utredningsområdet.

Id 2, 3 och 4 betecknar mestadels relikta element öster om gården Ugglarp. Själva bymiljön verkar stadd i förfall och intrycket ges att jordbruket här är på gång att upphöra. Öster om gården finns stenmurar, en praktfull fägata och enstaka röjningsrösen av yngre karaktär. Miljön bedöms, eftersom flera element är i bruk eller håller på att överges, inte som kulturhistorisk lämning som skall införas i FMIS.

Vid Marhult ligger det planerade exploateringsområdet öster, respektive väster om vägen som går i en svacka väster om Marhults gårdstomt och centrala åkermark. Inom vägens närområde finns enstaka fossila formelement som röjningsrösen, hak och terrasskanter (Id 5). Mest troligt är att formerna speglar agrar verksamhet under efterreformatorisk och nyare tid. Området har bedömts som Övrig kulturhistorisk lämning.

Gården Knaplarp omtalas i de äldre kartorna som utjord. På Lagaskifteskartan från 1865 finns en gårdsenhet med tämligen ringa åkerareal och mycket tyder på att denna etablering i Knaplarp är av tämligen sent datum. Inom Knaplarpsområdet finns dock ett omfattande område med fossil åkermark av ålderdomlig karaktär (Id 6a). Det är sannolikt att den fossila åkermarken speglar den övergivna bebyggelseetablering som givit upphov till utjordsbegreppet, varför delar av området som täcks av fossil åkermark också har bedömts som möjligt boplatsläge (Id 6b). Den fossila åkermarken, Id 6a, har bedömts som Fornlämning (FIGUR 6).

FIGUR 6. Röjningsröse av äldre karaktär i skogsmarken vid Knaplarp. Foto: Ådel V. Franzén

Id 7 betecknar gårdstomter till Bråddemåla och Bellö kyrkby som de representeras i kartor från 1643 och 1808. Bytomterna bedöms som Bevakningsobjekt. Topografisk sett är dock läget, som genomtväras av en bäck som mynnar i Stora Bellen samt närheten till sjön, idealiskt som förhistoriskt boplatsläge och har bedömts som sådan (Id 8).

Planerad ledningsträckning går norr om Sjöhults bytomt, i ett sankmarksområde innan sträckningen fortsätter västerut och tangerar Sjöhults åkermark, enligt kartan från 1821, i västra kanten. Sjöhults bytomt (Id 9a) har bedömts som Bevakningsobjekt. Just kring Sjöhult har tre lösfynd av stenåldersföremål påträffats (Bellö 38:1, 39:1 och 42:1) och en stensättning finns inom byterritoriet (Bellö 11:1). Ett område omfattande bytomten och dess närområde har bedömts som boplatsläge (Id 9b). Enligt den aktuella plankartan ligger Id 9a-b med marginal utanför den planerade sträckningen, men med tanke på eventuella anslutningsledningar som kommer

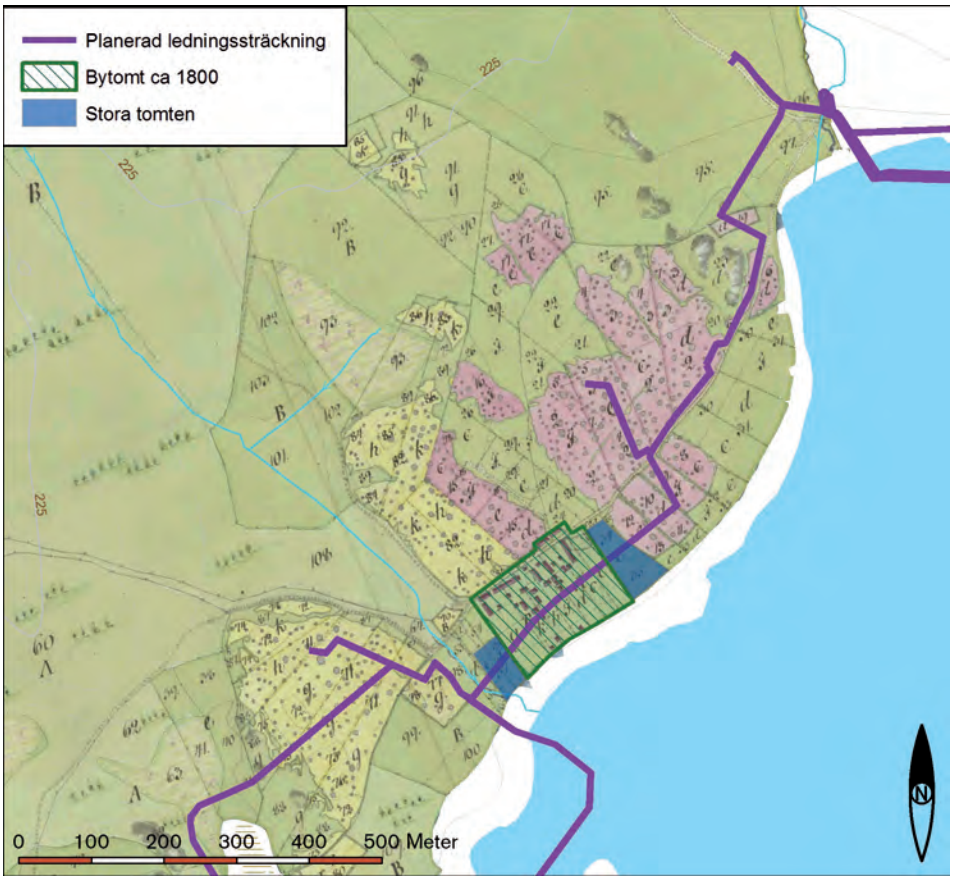

FIGUR 7. Gummarps bytomt och inägomark från storskifteskartan. På båda sidor om tomten finns ytor med benämningen Stora Tomten. Beteckningen kan syfta på en tidigare (före 1643) utbredning av bytomten.

att dras till fastigheterna i Sjöhult och andra byar är det viktigt att påpeka förekomst av möjliga boplatslägen i nära anslutning till ledningsområdet.

Sydöst om Boarps bytomt och centrala inägor finns ett område med fossil åkermark bestående av röjningsrösen, stenmurar och åkerhak (Id 10). En del av området är identiskt med den åker som fanns till Boarp enligt kartan från 1821 och den ekonomiska kartan från 1950-talet. Området förtsätter dock längre åt nordväst, men utifrån röjningsrösenas toppiga former och ibland stentippsliknande karaktär bedöms området som sentida och som Övrig kulturhistorisk lämning.

Förenäs bytomt (Id 11) delas upp i dels den tomt som redovisas i kartan från 1643 och 1798, dels den yta som betecknas som Tomten på 1798 års karta. Tillsamans utgör dessa ytor ett Bevakningsobjekt. Söder om den historiska bytomten finns ett topografiskt sett skyddat läge på en höjdplatå ovanför Mycklaflon. Detta har bedömts som möjligt boplatsläge (Id 12).

Ledningsdragningen tvärar Gummarps bytomt och den del av bytomten som i kartan från 1806 beteckna som Stora tomten. Liksom i Förenäs har den i kartorna redovisade bytomten och intilliggande delar med *tomt*-beteckning redovisats som Bevakningsobjekt (Id 14), (FIGUR 7).

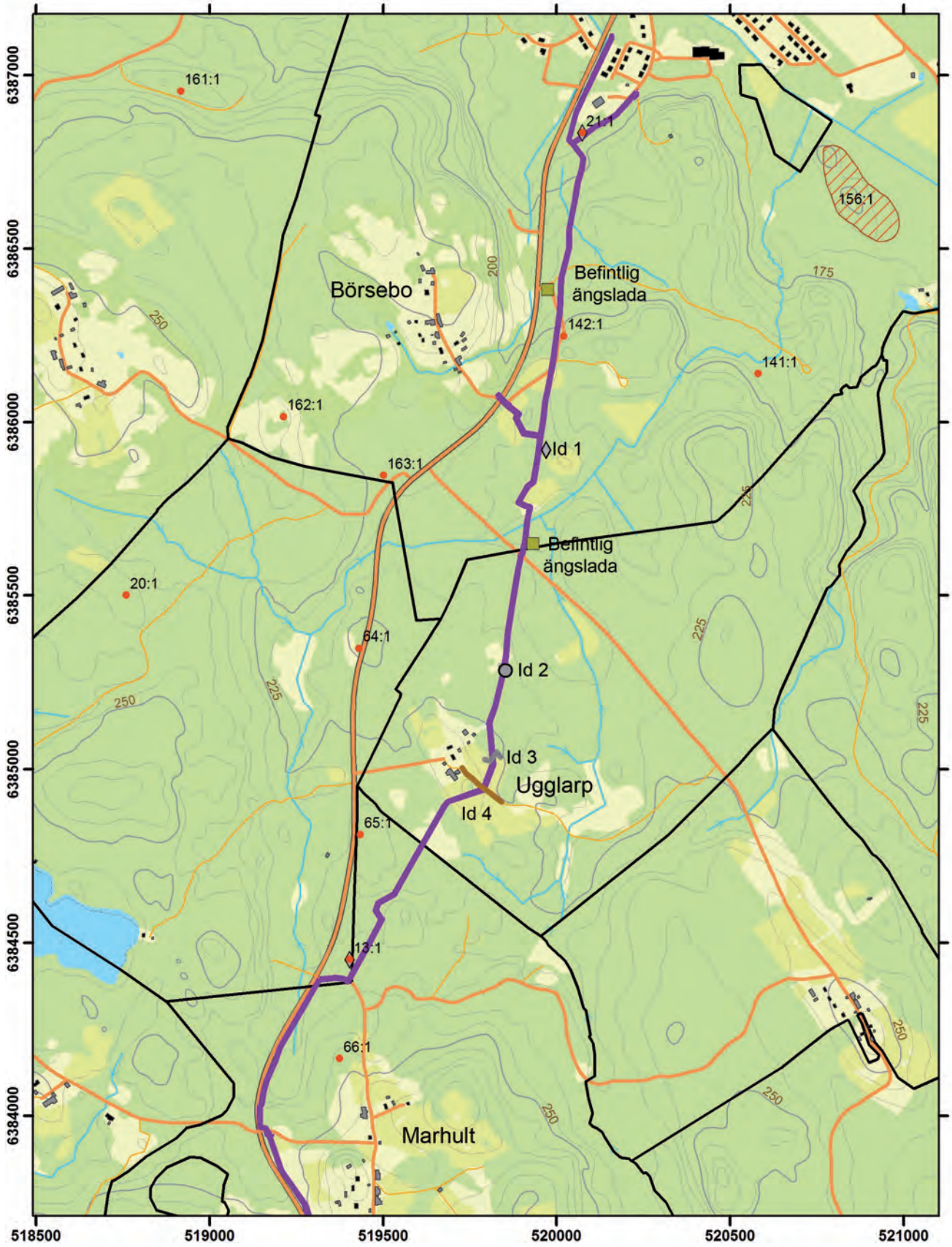

FIGUR 8. Översikt över befintliga och nyupptäckta fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdets norra del.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan konstateras att UO´s specifika topografiska struktur gör att lägen för bosättning och odling bör ha varit i grova drag de samma från åtminstone bronsålder och framåt. Dock antyder de få lösfynden samt ett fåtal gravar från brons- och äldre järnålder att UO koloniserats sent, kanske först under tidig medeltid. Byarna inom UO bestod år 1643-1644 antingen av ett hemman som genom hemmansklyvning under 1700-talet erhållit bystruktur, eller 2 hemman som likaledes växt till byar på 3-5 gårdar mellan 1643 och storskiftet kring år 1800. De små bebyggelseenheterna förstärker bilden av medeltida kolonisation.

Ett flertal utjordar finns i området, som i sin tur tyder på att bebyggelseenheter åter lagts ner under senmedeltid. Fossil åkermark av äldre karaktär bör således framför allt knytas till perioden sen vikingatid, tidig medeltid. De föreslagna boplatslägena bör möjligen också i första hand tolkas som områden där bosättning etablerats under samma period, med undantag för Sjöhult där ett flertal lösfunna av stenåldersföremål har hittats.

Fornlämningsbilden i övrigt består framföra allt av torplämningar. Genom kartanalysen har läget för ett flertal kvarnar och hölador framkommit. Flera hölador finns fortfarande bevarade i landskapet.

Åtgärdsförslag

Länsmuseet föreslår att de bytomter som registrerats som Bevakningsobjekt blir föremål för utredning, etapp 2, i den mån de berörs. Det gäller bytomterna i Bellö kyrkby, Förenäs och Gummarp (Id 7, 11 och 14), men troligen inte Sjöhult (Id 9).

Etapp 2-utredning föreslås även för möjliga boplatslägen i Knaplarp, Bellö, Förenäs och Gummarp (Id 6b, 8, 12 och 13. Den fossila åkermarken i Knaplarp (id 6a) har bedömts som fornlämning och bör gå vidare till förundersökning.

Ledningsdragningen kommer inte att utgöra något stort ingrepp i landskapet på så sätt att helhetsbilden förändras eller viktiga sammanhang förvanskas. Icke desto mindre är det viktigt att hänsyn tas till linjeelement när ledningsdragningen sker genom linjeelement som sentida stenmurar, stentippar eller fägator.

Där befintliga ängslador är belägna intill utredningsområdet måste hänsyn tas till dessa och ett skyddsavstånd upprättas

Länsstyrelsen tar beslut angående milstenar och andra vägmärken som måste flyttas i samband med exploateringen.

Länsmuseet har samrått med Länsstyrelsen angående åtgärdsförslagen.

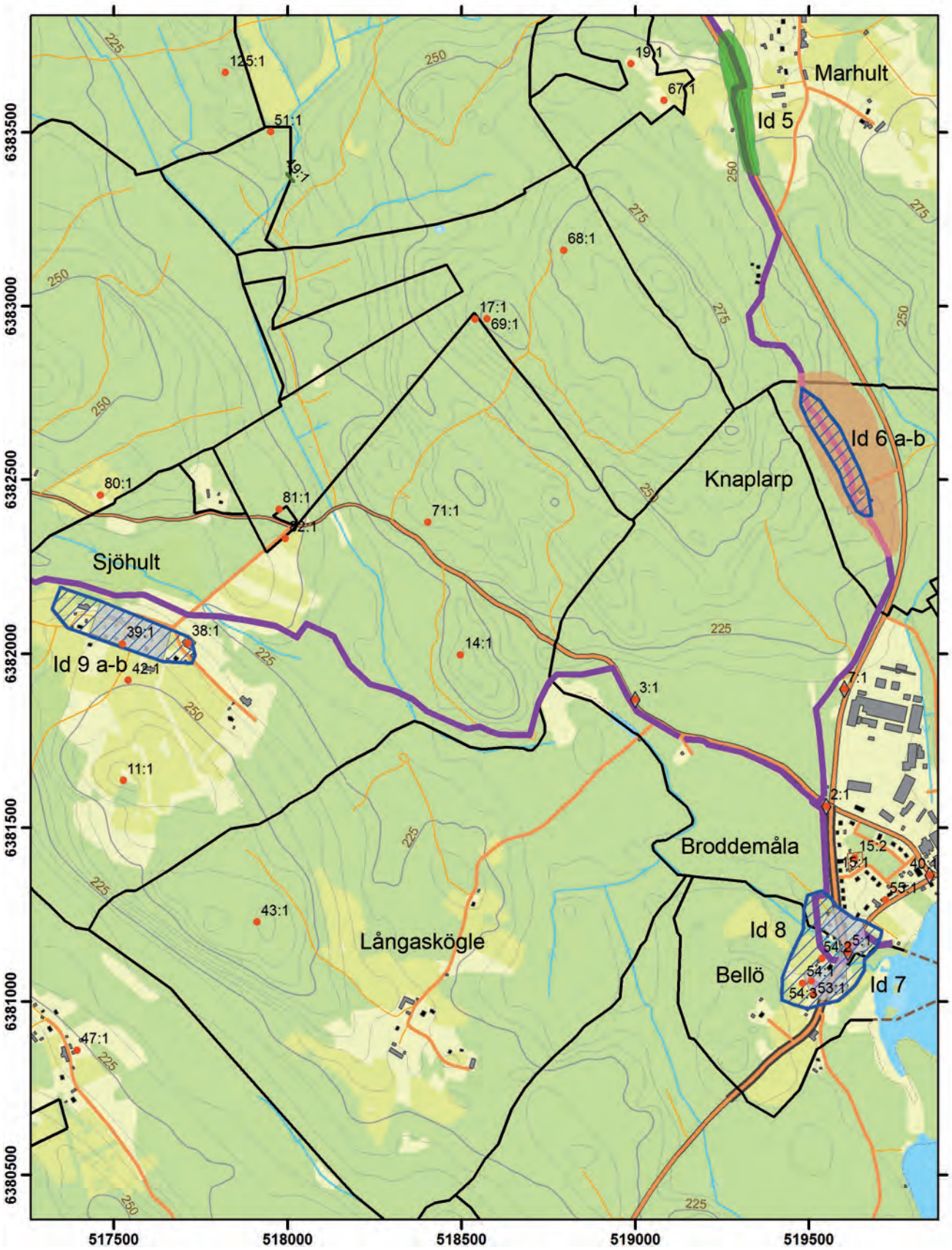

FIGUR 9. Översikt över befintliga och nyupptäckta fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdets mellersta del.

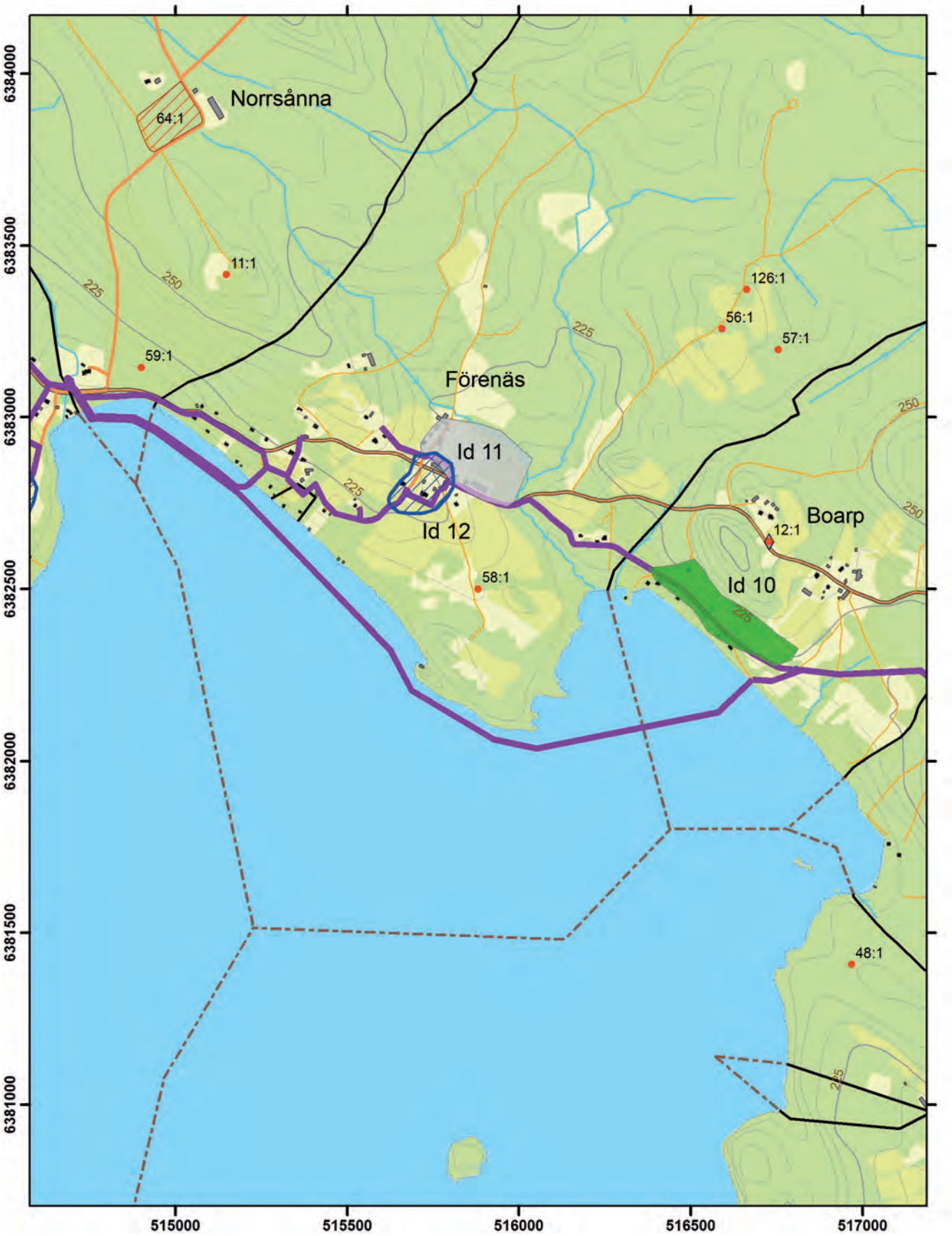

FIGUR 10. Översikt över befintliga och nyupptäckta fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdets mellesta del.

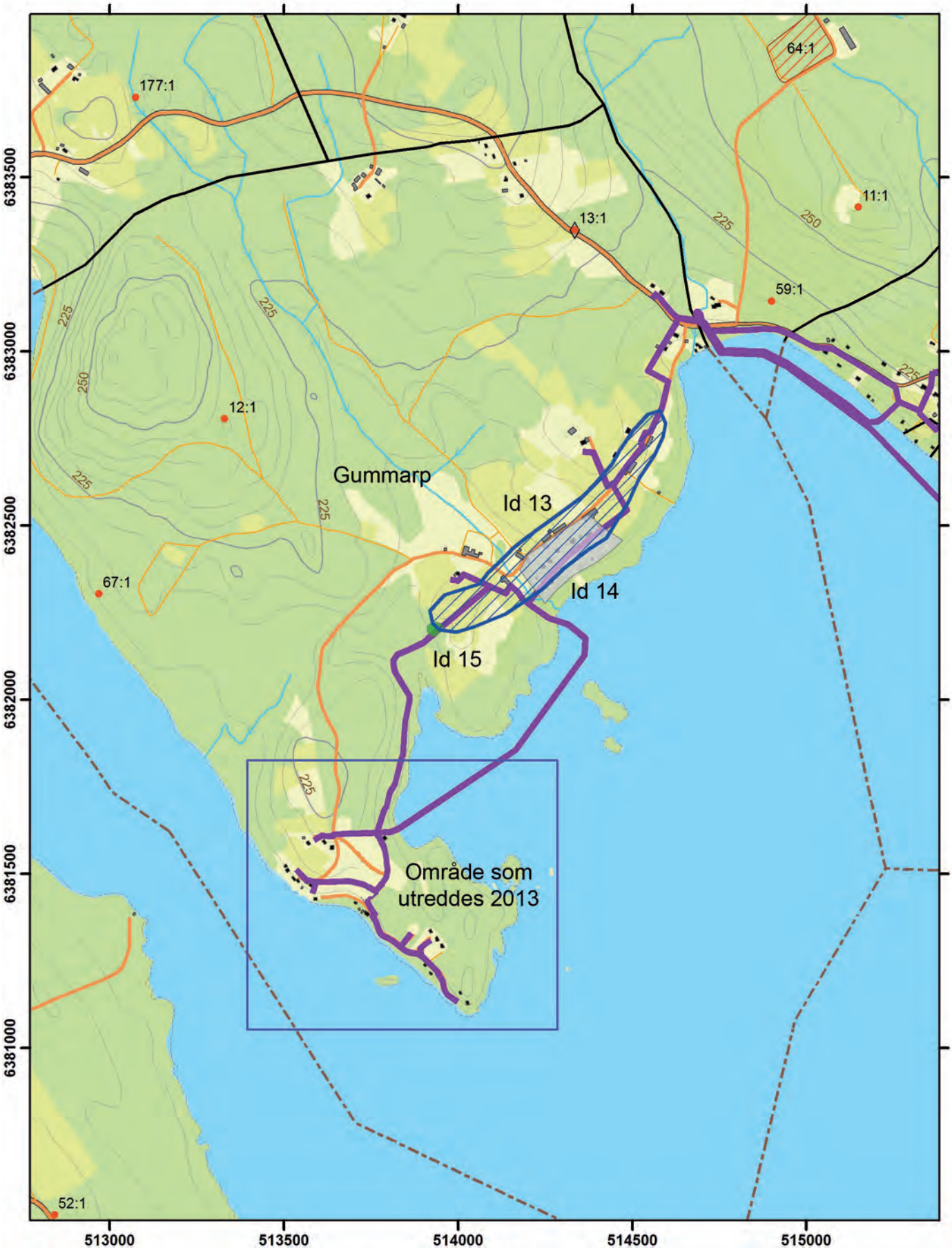

FIGUR 11. Översikt över befintliga och nyupptäckta fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdets sydvästra del.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	431-7982-2013
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2014-02-04
Jönköpings läns museums dnr:	336/2013
Beställare:	Eksjö energi AB
Rapportansvarig:	Ådel V. Franzén
Fältansvarig:	Ådel V. Franzén
Fältarbetstid:	2014-10-30 samt 2014-11-05
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Eksjö kommun
Socken:	Edshult, Bällö och Ingatorps socknar
Fastighetsbeteckning:	Börsebo, Marhult, Förenäs, Sjöhult med flera
Belägenhet:	Digitala fastighetskartans blad: 63F 8bS, 63F 8bN,63F 8cS, 63F 8cN, 63F 7bN
Koordinater:	SV:513989,4/6381131,1
	NO: 520161,6/6387093,7
Koordinatsystem:	Sweref 99
Tidigare undersökningar:	Nordman, Ann-Marie 2013.

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

Agertz, Jan, 2008. *Om ortnamn i Jönköpings län. Småländska kulturbilder 2008.*

Bevarandeplan för Natura 2000-området Börsebo och Holmen Länsstyrelsen i Jönköping, 2008.

Bååth, Käthe, 1983: *Öde sedan stora döden var… Bebyggelse och befolkning i Norra Vedbo under senmedeltid och 1500-tal.* (Bibliotheca historica Lundensis 51). Lund.

Franzén, Anders. 2008: S*kiftenas skede. Laga skiftets handlingar som källmaterial för byggnadshistoriska studier med exempel från Småland 1828-1927.*

Franzén 2013: Ä*ngsladan i landskapet. Inventering av ängslador i Jönköpings län med särskild tyngdpunkt i Nässjö, Vetlanda och Eksjö kommuner, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum Byggnadsvårdsrapport 2013:53.

Kulturminnesvårdsprogram för Eksjö kommun, Del 1, Kulturhistorisk utredning och bevaradeförslag. 1985.

Möller, Mari-Janne, 2006: *Bevarandeplan för Natura 2000-området Mycklaflon.* Länsstyrelsen i Jönköping.

Nordman, Ann-Marie. 2013: *Gummarpsnäs, Edshult. Arkeologisk utredning inför detaljplaneläggning inom Gummarp 2:9, Edshults socken i Eksjö kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, Arkeologiska rapporter 2013:37.

Arkiv

Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering: FMIS,

RA/KA, Smh 1533-1630

www. lantmateriet. se. Arkiv Sök

Kartunderlag

Lantmäteriet Arkiv Sök, Lantmäteristyrelsens arkiv:

Geometriska avmätningar av Peter Jonson Duker.

Ingatorps socken:

E57-13:e1:171 178-9 Börsebo, 1644,

Bellö socken:

E11-15:e1:58-59 171 Marhult 1643,

E11-23:e1:61 Ugglarp 1643,

E11-14:e1:72 Långaskögle 1643,

E11-21:e1:62-3 Sjöhult 1643,

E11-5:e1:57 Boarp 1643,

Edshult socken

E27-11:e1:45 Förenäs 1643,

E27-24:e1:50-51 Norrsånna 1643,

E27-12:e1:46-47 Gummarp 1643,

Övriga avmätningar samt stor- och lagaskifteskartor:

E11-14:1, Långaskögle, Storskögle 1807, Nils Peter Hjertstedt, Per Magnus Vahlgren.

E11-8:1, Broddemåla, Ägodelning 1808. Nils Peter Hjertstedt, Per Magnus Vahlgren.

E11-15:1, Marhult, Storskifte 1796. Jakob Beckman.

E11-3:1, Bellesnäs, Storskifte 1817. Magnus Palmblad.

E11-21:1, Sjöhult, Storskifte 1821, Per Magnus Vahlgren.

E11-5:2, Boarp, Storskifte 1814, Per Magnus Vahlgren.

E11-5:2, Änga, Storskifte 1814, Per Magnus Vahlgren.

E27-11:2, Förenäs, Storskifte 1798, Isak Beckman, Jakob Beckman.

E27-24:4, Norrsånna, Storskifte 1815, Nils Peter Hjertstedt.

E27-12:1, Gummarp, Storskifte 1806, Nils Peter Hjertstedt

06-bel-34, Hessleberg med Knaplarp, Laga skifte 1865.

06-bel-1, Utjorden Änga och Bellö, avmätning 1726

SGU:

SGU Ser. Af nr 150 Berggrundskartan 6F Vetlanda NV

SGU Ser Ah nr 11.

Digitala fastighetskartan. Bladen:
63F 8bS
63F 8bN
63F 8cS
63F 8cN
63F 7bN

TABELL 1. Tabell över tidigare kända samt nypåträffade forn- och kulturlämningar. Förklaring till tabellen återfinns i slutet.

Objekt nr /Karta	Lämningstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning	Åtgärdsförslag
Ingatorp socken 21:1	Vägmärke	Milstolpe, kalksten, 0,8 meter hög, 0,5 meter bred vid basen (VSV-ÖNÖ) och 0,1 meter tjock. Avsmalnande uppåt. Inhuggen och svartmålad inskription mot S: *1/2 MIL* Postamente av kallmurad gråsten, är delvis raserat, 1,8 x1,8 och 0.7 meter högt.	Fast fornlämning	Kan komma att beröras. Länsstyrelsen beslutar om åtgärd
Ingatorp 142:1	Plats med tradition	Enligt traditionen red en präst förbi här en gång. Då kom en enbent figur fram och bjöd prästen och dricka. Han tog muggen men hällde ut vattnet så att det rann ut på hästens ben. Plötsligt hördes en röst som sa "rid över korsplöjd åker, då hinner ej enbent ifatt dig" (med sitt ena ben kunde han ej spring tvätsöver utanmåste följa plogfårorna). Det får förmodas att den enbente skall förstås som hin onde själv. Källan sägs aldrig sina.	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn, om lämningen berörs
Id 1	Övrig	Grindstolpar. Ett par grindstolpar, sentida i granit, stående med 5 meters mellanrum. Stolparna är 1,2 meter höga, 0,3-0,4 meter breda och 0,3 meter tjocka. Båda bär spår av borrmärken.	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn
Id 2	Röjningsröse	Röjningsröse, sentida	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn
Id 3	Stenmur	Stenmur, sentida, sammantaget ca 80 meter lång, 0,5-1,2 och 0,7-1,5 meter bred. Sladdrigt upplagd.	Ej i FMIS	Hänsyn
Id 4	Färdväg	Fägata, ca 150 meter lång och 3 meter bred. Devis avgränsad av stenmurar. Fortfarande i bruk.	Ej i FMIS	Hänsyn
Bällö socken 13:1	Vägmärke	Milstolpe, kalksten, 0,73 meter hög, 0.37 meter bred vid basen (SSÖ-NNV) och 0,09 meter tjock. Uppåt avsmalnande och upptill avrundad. Milstolpen är flyttad. På VSV sidan är följande svartmålade text inskriven: *1/4 MIL*. Postament av kallmurade stenar, kvadratiskt, 1;5 meter i sida (SSÖ-NNV) och 0,85 meter hög.	Fast fornlämning	Kan komma att beröras. Länsstyrelsen beslutar om åtgärd
Id 5	Fossil åker	Området är inte fullständigt avgränsat åt väster. Inom ett ca 400 x 80 meter stort område (N-S) finns fossil aåkermark i form av terasskanter, åkerhak och enstaka röjningsrösen. De flesta formerna härrör från odling under efterreformatorisk tid och sen tid.	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn
Id 6 a-b	Fossil åker Boplatsläge	a) Området är inte slutgiltigt avgränsat. Inom ett ca 600 x 210 meter stort område finns fossil åkermark i form av ca 250 röjningsrösen, 2-5 meter i diameter, och 0,2-0,5 meter höga. De flesta måttligt till kraftigt övermossade. b) Boplatsläge. Inom den del av den fossila åkermarken som är belägen inom torr och väldränerad mark bedöms att boplatsläge kan finnas.	a)Fornlämning b) Ej fastställt	a)Förundersökning b) Utredning, etapp 2
Bellö 7:1	Vägmärke	Milstolpe, fragmentarisk, av grå kalksten, 0,58 meter hög 0,6 meter bred (NNÖ-SSV) vid basen och 0,11 meter tjock . Avsmalnande uppåt. Avslagen; övre delensaknas. Stolpen lutar svagt åt VNV. På ÖSÖ sidan är följande svartmålade inskrift: 1*779 F. V HAMILTON L. HÖFDINGE* Postament av sten, kallmurat, kvadratiskt, 1,6 -1,7 meter i sida (NNÖ-SV) och 0,55 meter högt.	Fornlämning	Berörs troligen ej
Bellö 2:1	Vägmärke	Vägmärke av svartmålat gjutjärn, 0,6 meter högt, 0,44 meter brett (Ö-V) och 0.02 meter tjockt. Avrundad upptill. Vägvisaren är bräckt på två ställen, vid fästet och nära toppen. Pga brottet nertill, lutar vägvisaren måttligt mot S. På NNÖ sidan är följande inskrift: *FRÅNEKEBERG.Rätt framåt.KROXSHULTS.HÖGER ÅT.STALLARPS.WENSTER ÅT.INGATORPS.GG DR.* Postament av sten, kallmurat, kvadratiskt, 1,5 meter i sida (Ö-V) och 0,6 meter högt. Lätt skadat	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn
Id 7	Bytomt/gårdstomt	Inom ett 250 x 125 meter stort område (N-S) är bytomt och gårdstomt, dels till Bråddemåla i norr enligt karta från 1808 dels till Bellö i söder ienligt karta från 1643.	Bevakning	Utredning, etapp 2
Id 8	Boplatsläge	Inom ett 340 x 240 meter stort område på ömse sidor om bäcken som rinner ut i Stora Bellen är möjligt boplatsläge. Området är delvis identiskt med Id 7.	Ej fastställt	Utredning, etapp 2

TABELL 1. Kända och nyupptäckta fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar inom och i anslutning till UO

Objekt nr /Karta	Lämningstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning	Åtgärdsförslag
Bellö 56:1	Byggnad, annan	Uppgift om fattighus, enligt Hultkvist 1952 ”inte långt från kyrkan, där vägen från Skallarp delar sig mot Hjältered och Kråkshult”. Ekonomisk karta från1956 redovisar samf.äld markpå platsen. Platsen anvisad av Sven Skoog, Bellö. Inga spår 1987.	Uppgift om	
Bellö 5:1	Vägmärke	Vägmärke i svartmålat gjutjärn, 0,55 meter högt, 0.44 meter brett (VNV-ÖSÖ) och 0.02 meter tjockt. Avrundad upptill. På SSV sidan är inskriften: *FRÅN STALLARP. TILL HÖGER. ÅT KROXHULTS. WENSTER. ÅT. INGATORPS. GG DR* Postament av sten, kallmurat, kvadratiskt, 1.4 meter i sida (VNV-ÖSÖ) och 0,5 meter högt.	Fornlämning	Kan komma att beröras. Länsstyrelsen beslutar om åtgärd
Bellö 54:1-3	Byggnad, annan	1) Före detta sockenmagasin i rödmålat timmer. På innerväggar finns årtalen 1739, 1791 och 1802 inristade. 2) Före detta bårhus eller likbod, irödmålat timmer. 3) Läget för den äldre kyrkan som enligt uppgift var 30 x 11 alnar (Ö-V) och placerad så at vapenhuset började vid nuvarnade kyrkas predikstol och koret vid nuvarnade sidoingång.		
Bellö 53:1	Minnessten	Minnessten i gråsten, 1,75 meter hög, 1 meter bred (NÖ-SV) och 0,7 meter tjock. Avrundad överdel. På den mot SÖ vända, släthuggna sidan står under två bronsreliefer (ansiktsprofiler): *SMÅLANDSSÅNGENS DIKTARE OCH TONSÄTTARESYSKONEN LINNÈA ANDRÈN OCH IVAR WIDÈEN Röd lyser stugan bak hängbjörkens slöja:* etc ca 8 raderåtergivna av Hultkvist 1952.	Övrig kulturhistorisk lämning	Kan komma att beröras. Länsstyrelsen beslutar om åtgärd
Bellö 3:1	Vägmärke	Milstolpe, i järn, 0,6 meter hög, 0,19 meter bred (SÖ-NV) och 0,02 meter tjock. Avsmalnande uppåt och upptill avrundad. På SV sidan är, under Carl XIV Johans Krönta namnchiffer denna inskrift: *1/2 MIL 1835* Postament av sten, kallmurat, kvadratiskt, 1,8 - 1,9 meter i sida (SSÖ-NNV) och 0,75 meter hög.	Fornlämning	Kan komma att beröras. Länsstyrelsen beslutar om åtgärd
Bellö 38:1	Fyndplats	Fyndplats för skafthålsyxa av grönsten, 13,7 centimeter lång l, 6 centimeter bred och 4,5 centimeter tjock. Hittad vid grundgrävning för ladugård år 1936 av dåpvarande ägaren William Wårdell i Sjöhult.	Övrig kulturhistorisk lämning	Berörs troligen ej
Bellö 39:1	Fyndplats	Fyndplats för flintyxa, ljusgrå, 10 centimeter lång, 4,5 centimeter bred och 2 centimeter tjock. Tjocknackig och delvis slipad. Hittad i körväg mellan tomtmark och åkermark, ca år 1915 - 1920 av Karl-Oskar Johansson. Förvarades senare hos sonen William Wårdell i Sjöhult.	Övrig kulturhistorisk lämning	Berörs troligen ej
Id 9	a) Bytomt/gårdstomt b) Boplatsläge	a) Inom ett 220 x 95 meter (Ca V-Ö) finns bytomt till Sjöhult enligt kartor från 1643 och 1821. b) Inom ett ca 430 x 100 meter stort område (Ca V-Ö) är möjligt läge för förhistorisk boplats.	a) Bevakning b) Ej fastställt	a) Utredning etapp 2 om bytomten berörs. b) Utredning, etapp 2 om läget berörs
Id 10	Fossil åker	Inom ett ca 550 x 110 meter stort område (NNV-SSO) är fossil åkermark vars utbredning ej har slutgitigt fastställts. Den fossila åkermarken består av röjningsrösen, åkerhak, stenmurar och avslutningsterrasser. Åkermarken i den SSO delen är delvis identisk med den åker som odlades på 1950-talet, medan den NNV delen av den fossila åkermarken inte återfinns på äldre kartor. Den fossila åkermarken ger överlag ett sentida intryck med toppiga röjningsrösen och skarpa former.	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn
Edshults socken Id 11	Bytomt/gårdstomt	Inom ett 320 x 200 meter stort område (NNV-SSO) finns äldre bytomt till Förenäs enligt karta från 1643 och 1798. Polygonen omfattar a) dels den bytomt som redovisas i kartan vid de två tillfällena, dels b) de obebygda områdena SÖ om denna som kallas Tomten.	a) Bevakning	Utredning, etapp 2.
Id 12	Boplatsläge	Inom ett ca 200 x 130 stort område (Ca N-S) finns ett möjligt boplatläge	Ej fastställt	Utredning, etapp 2
Id 13	Boplatsläge	Inom ett ca 900 x 140 stort område (SSV-NNO) finns möjligt boplatsläge	Ej fastställt	Utredning, etapp 2

Objekt nr /Karta	Lämningstyp	Beskrivning	Antikvarisk bedömning	Åtgärdsförslag
Id 14	Bytomt/gårdstomt	Inom ett ca 280 x 140 meter stort område finns bytomt till Gummarp enligt kartor från 1643 och 1806. I förlängningen av 1806 års bytomt finns områden som kallas Stora Tomten. Polygonen omfattar a) dels den bytomt som redovisas i kartan vid de två tillfällena, dels b) de obebygda områdena SÖ om denna som kallas Stora tomten.	a) Bevakning b) Ej fastställd	a-b) Utredning, etapp 2
Id 15	Fossil åker	Inom ett ca 50 meter stort område finns fossil åkermark bestående av röjda ytor, ca åtta röjningsrösen samt stenmur och stentipp. Sentida.	Övrig kulturhistorisk lämning	Hänsyn

Förklaringar

Antikvarisk bedömning	
Fornlämning	Fornlämning är lämningar som vid registreringstillfället bedömts omfattas av skydd enligt Kulturmiljölagen. För att en lämning ska kunna bedömas som fornlämning krävs att den från forna tider, att den tillkommit genom äldre tiders bruk och att den är varaktigt övergiven och kan antas ha tillkommit före 1850.
Övrig kulturhistorisk lämning	Övrig kulturhistorisk lämning används för kulturhistoriska lämningar som enligt rådande praxis vid registreringstillfället inte utgör fornlämning men som ändå anses ha ett antikvariskt värde. Annan lagstiftning kan även vara rådande och ge lämningen ett skydd..
Bevakningsobjekt	Bevakningsobjekt, dvs det går inte att säkert avgöra om det är fornlämning, alternativt det är svårt att göra en besiktning/bedömning på grund av t.ex. tät vegetation (används endast i undantagsfall)
Uppgift om	Uppgift om fyndplats, torp etc, där fysiska spår inte kan ses på platsen.
Ej fastställd	Den antikvariska bedömningen har inte fastställts. Avser t ex boplatslägen där en arkeologisk utredning etapp 2 krävs för att fastställa om det är en fornlämning.

Den ca 13 kilometer långa sträckningen för planerad VA-ledning går genom ett område som framför allt präglas av byar och gärdar som etablerats under övergången mellan förhistorisk och historisk tid. Här finns även ett flertal gårdar som försvann under senmedeltid. Fossil åkermark från såväl medeltid som nyare tid finns i området, liksom bytomter och boplatslägen. Även om historisk tid dominerar kan några av lägena vara av intresse när vi letar efter stenåldersbosättningar. En genomgång av äldre kartor har visat hur ängsladorna var ett betydande landskapselement i området under äldre tid. Flera av dessa finns kvar i terrängen i dag.

Arkeologisk rapport 2014:58
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM